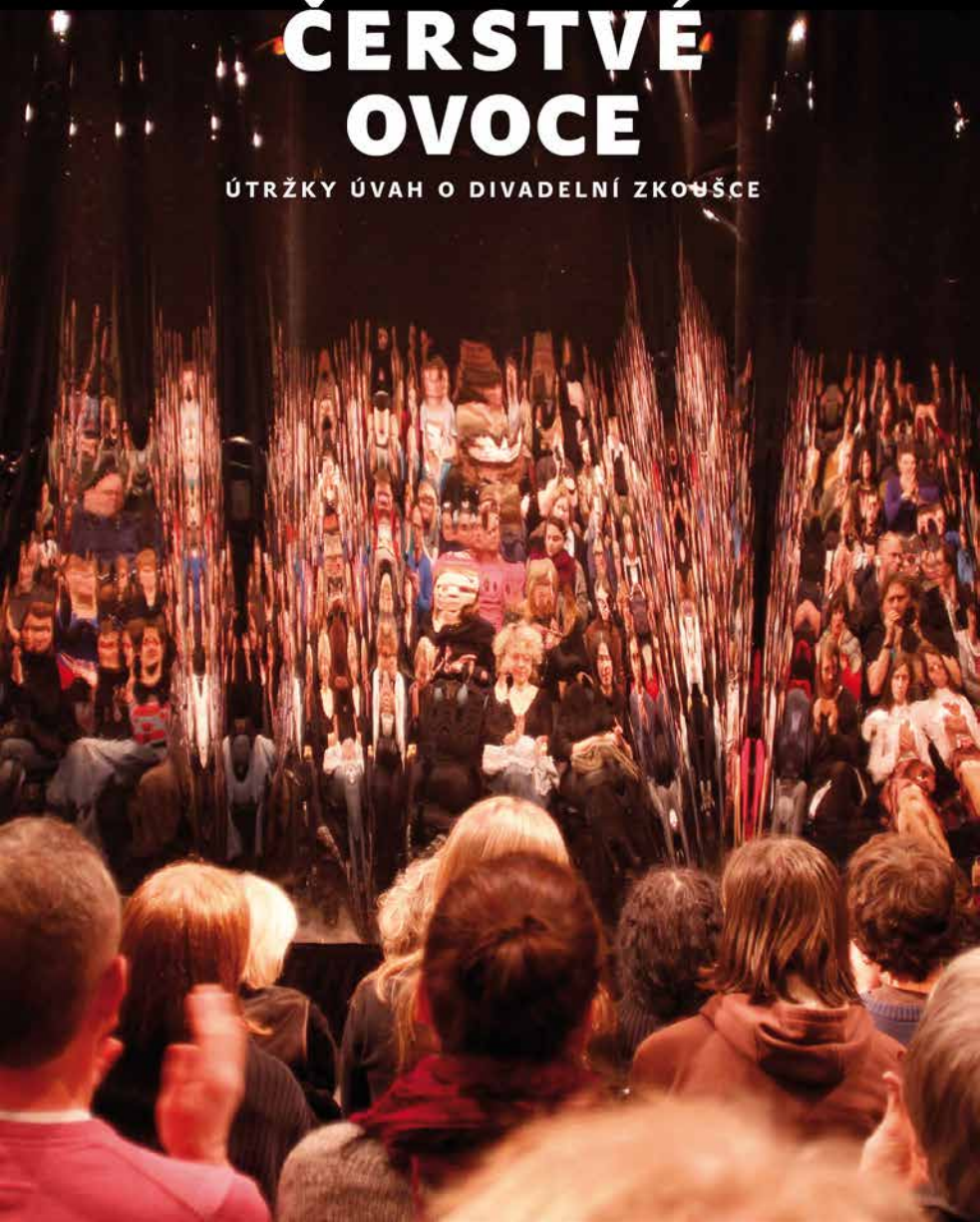

JIŘÍ
HAVELKA
**ZMRAZIT
ČERSTVÉ
OVOCE**

ÚTRŽKY ÚVAH O DIVADELNÍ ZKOUŠCE

**ZMRAZIT
ČERSTVÉ
OVOCE**

**ÚTRŽKY ÚVAH
O DIVADELNÍ
ZKOUŠCE**

**JIŘÍ
HAVEKKA**

© Jiří Havelka, 2012

© Akademie múzických umění v Praze, 2012

ISBN 978-80-7331-306-7

OBSAH

DIVADELNÍ KONTEXT / 9

- Změna / 11
- Záměr a čin / 16
- Hra a nehra / 22
- Jen jako / 27
- Cizí jazyk / 32
- Divák jako komplic / 35
- Moc imaginace / 41
- Divadlo doby a doba divadla / 47
- Technologie / 56
- Vesmírné divadlo / 60
- Game of Life / 68

DIVADELNÍ ZKOUŠKA / 81

- Podstata letu / 83
- Zkouška je sen / 85
- Továrna na přítomno / 88
- Imaginární divák / 90
- Neřízená raketa / 93

PĚT „N“ JAKO OTEVŘENÝ ZKUŠEBNÍ SYSTÉM / 109

- Naslouchání / 111
- Nejistota / 118
- Náhoda / 129
- Nedokončenost / 136
- Naivita / 143

Epilog: Vložená kapitola navíc / 155 Poznámka na závěr: Všechno už bylo / 175

- Seznam použité literatury / 181
- O autorovi / 184
- Abstract / 185

*Jsem v přítomnosti
a jenom na ní mi záleží.*

ARIANE MNOUCHKINOVÁ

DIVADELNÍ KONTEXT

*Poselstvím umění
je zpřítomnit přítomnost.*¹

MIROSLAV PETŘÍČEK

¹ Mám popsané malé bloky různými citáty a výtažky z knih, které mě kdy zaujaly. Bohužel si málokdy poznamenám původní zdroj. Proto proti všem pravidlům uvádím většinu citátů bez udání pramene.

ZMĚNA

Co by se stalo, kdyby nebylo divadlo? Nic? Nebo něco? Jak by vypadal svět bez divadla? Byl by jiný? Bez umění člověk může docela dobře žít. Přesněji: Může přežít. Bez kyslíku, jídla, vody nepřežije. Když nepůjdu večer do divadla, vlastně se nic nestane. Nebo stane?

Některé odpovědi můžeme vyčíst z knih, protože v knihách je ukryto ohromné množství odpovědí na všechno možné, včetně tisíců různých definic umění, jiné nalezneme během chvíle na internetu, některé odpovědi můžeme najít u přátel, protože v rozhovoru s druhými se lépe formulují myšlenky, některé odpovědi si sami nadefinujeme z vlastní zkušenosti a některé odpovědi nemusíme nalézt vůbec. Stačí, že v nás doutná touha po odpovědi. Dokud doutná, nedá nám spát.

Je nám tak nějak obecně známé, že kultura je „národní poklad“ a umění je „duševní bohatství civilizace“. Jenže to nejsou odpovědi. Má vůbec cenu pokládat si otázku: Co je umění? Nejsm si jist. Ale snad má cenu ptát se: Proč dělám to, co dělám? Pro koho to dělám? Co to přináší mně? Co to přináší lidem okolo mne? Má to smysl? Jaký? V čem spočívá? Jaký má moje činnost dopad? Má mít nějaký dopad? Měním tím něco? Měním někoho? Koho?

Možná je tvorba jen permanentní kladení otázek. A permanentní zpochybňování nabízejících se odpovědí. Možná je to stále dokola jedna a táž otázka.

*Kultura
je víceméně cokoliv,
co my děláme a opice ne.*

LORD RAGLAN

Pamatuji si, že pro mě bylo v dětství obrovským zážitkem, když jednou na nějaké oslavě, byl to, tuším, silvestr, kdosi vyskládal skleničky do pyramidy a lil nápoj pouze do té horní. Víno

přetékalo postupně do nižších a nižších pater, až se všechny sklenice naplnily. Zíral jsem na ten jednoduchý mechanismus s otevřenou pusou a představoval si nekonečnou pyramidu sklenic. S odpověďmi je to podobné. Stačí položit nahoru jednu složitou, nebo naopak až dětsky prostou otázku (protože tyhle dvě k sobě mají často velmi blízko), a spustí to eskapádu možných odpovědí. Čím hlouběji jdou, tím je jich více – jako těch skleniček. Nikdy nedostaneme konečnou odpověď, ba naopak. Dostaneme mnoho krátkých, až heslovitých odpovědí, které si mohou vzájemně třeba i odporovat. Vlastně si často odporují. A v tom mě to baví. Vždy, když stojím před velkým problémem (problém je, který problém je skutečně velký), hraji si takovouto hru na zjednodušování. Mohu třeba napsat: Kultura je sdílení. Sdílení je komunikace. Komunikace je umění. A vím, že to říká všechno, a proto vlastně nic. Stejně jako odpovědi, které nacházíme v knihách, na internetu a jinde. Stejně jako citáty. (Které tu budu uvádět spíše jako určité rytmizující prvky než všeříkající pravdy.)

*Naše jazyky jsou našimi médii.
Naše média jsou našimi metaforami.
Naše metafory tvoří obsah naší kultury.*

NEIL POSTMAN

Jisté je, že umění se týká člověka. Umění bez člověka neexistuje. Je integrální součástí civilizace. Člověk vytváří a vnímá něco, čemu říká honosně umění. A cokoli člověk vytváří, má nějaký důvod, vazbu k životu, má řešit překážku, před kterou byl postaven, má usnadnit život nebo zvyšovat jeho úroveň, má rozvíjet schopnosti, pomáhat druhým... Vymyslel kolo, protože mu nestačily nohy. Vymyslel hodiny, protože potřeboval organizovat čas. Umění je tedy také nástroj člověka? Nebo je troufalé používat takto účelové myšlení na něco tak estetického? Jaký úkol má tedy umění v procesu zvaném evoluce? Proč je? K čemu slouží?

Zkusme opět eskapádu: Člověk žije ve světě. Svět je místem ke sdílení s ostatními lidmi. Lidé si vytváří své vlastní reality. Umění pomáhá ke kompatibilitě těchto realit, a tím ke komunikaci. Nebo jinak: Realita světa je příliš složitá. Spoustě věcí nerozumím.

Nechápu tak docela, proč auto jezdí, jak funguje mikrovlnka, proč se lidé k sobě chovají zle, jak funguje burza... Umění pomáhá vyznat se ve světě, vyznat se v sobě, vyznat se v druhých, odhalit tajemství života? Člověk je obrazem Boha a umění je obrazem člověka? Cesta ke skutečnému poznání skrze umělecké podobenství? Umění jako popření racionality světa? Bezúčelné krásno?

Umění je obraz i odraz světa! Umění je rám i chrám! A další slogany mohou následovat.

*Umění není ani stav ducha, ani lidský postoj.
Je zráním, evolucí, procesem,
který nám dovoluje vynořit se ze tmy
a dospět ke světlu, k záři.*

JERZY GROTOWSKI

Mám rád reklamní slogany firem. Čtu si na billboardech, v časopisech a telefonních budkách zkratkovitá slovní spojení, která nás mají manipulovat ke koupi. Ty nejlepší bývají na hranici geniality. Vím, že útočí prvosignálně, vím, že se vtírají do podvědomí, vím, že používají nekalé praktiky a mají přízemní cíl, jenže mají také skvostný nápad, vtip, neotřelost, sílu a vlastně poezii. Na malé ploše maximum účinku. Můj osobní reklamní slogan na umění by byl: „Umění mění.“

Když mi bylo asi dvanáct, všiml jsem si na návštěvě u známých obrazu, na kterém byl jednoduchý pokoj a v něm obrovské zelené jablko, jež vyplňuje prakticky celou místnost. Olbřímí jablko. Díval jsem se na ten obraz z blízka i z dálky. Nevnímal jsem umění. Vnímal jsem změnu, která se se mnou děje. Už nikdy potom pro mě jablko nebylo normální jablko. Vlastně nic nebylo jako dřív. Úplně jiné významy dostala slova malý a velký. Od té doby jsem si v duchu pohrával s měřítky všech věcí kolem mne. Až mnohem později jsem zjistil, že to byl obraz Reného Magritta.

Obraz mě změnil. Z vnějšího pohledu žádná velká změna. Změnil se můj způsob vnímání reality, chcete-li – změnila se realita, ve které žiji.

Lhaním k pravdě.

BARON PRÁŠIL

Chuť a nutnost měnit jsou hnací silou. Často slyším, že umění musí být angažované, aktivistické, že v Čechách se nedělá odvážné umění. Po divadle se chce, aby bylo víc politické. Sousedí „angažované umění“ mi zní jako nesmyslná tautologie. Každé umění přece musí být revoluční a politické ze své podstaty. Což ale neznamená, že je hlásnou troubou politických názorů či britkým kritikem právě v tuto chvíli nejznámějších společenských nešvarů. Revoluční musí být, protože vzniká z nutnosti změny. Revoluční je, protože vnitřní napětí při tvorbě vede k přehodnocení, tedy k jinému řádu hodnot, ať už osobnímu, nebo veřejnému. Revoluční je, protože rekonstruuje, bortí a znovu staví, a tím zkoumá systém, odhaluje jeho chyby, zranitelná místa. Mne samého či společnosti. Tvůrčí akt je akt přeměny. Je to čin. A je to čin politický, protože jeho ústředním tématem nikdy nemůže být nic jiného než člověk. A člověk nikdy nemůže stát mimo společenský kontext. Nestačí však zaujmout postoj, je nutné uvádět věci v pohyb. Zatřást koktejlem stávajících názorů, hodnot a pravidel. Umění je záměr a čin.

CVIČENÍ Sledujte televizní zprávy, po chvíli vypněte zvuk, rozdělte si role hlavního moderátora, komentátora a reportéra v terénu a dabujte zprávy po svém. Najděte si sportovní kanál a dabujte např. fotbalový zápas ve stylu sitcomu. Najděte si válečnou scénu a dabujte ji ve stylu sportovního komentáře. Kombinujte libovolně dále.²

CVIČENÍ Vyberte si titulní fotografii libovolného deníku a vymyslete k ní alternativní příběh. Jsou-li na fotografii postavy, převedte ji do jevištní podoby a domyslete, co se dělo chvíli před a po stisknutí spouště. Rozvíjejte příběh do obou časů o dny, týdny, roky.

² Na konec některých kapitol budu přidávat podobná herní cvičení, která jsem si již víckrát ověřil jako funkční. Na jednotlivé kapitoly se vážou tu více, tu méně, občas tematicky, občas spíše asociačně. Nechci vysvětlovat jejich přesné zaměření či popisovat „trénovaný faktor“. Nechávám raději na čtenáři, ať si je sám vyzkouší a sám vše posoudí.

CVIČENÍ Vyberte si palcové titulky a hlavní nadpisy článků v dnešních novinách. Složte z nich krátký příběh. Přeházejte jednotlivá slova v jiné významy. Bez dlouhého přemýšlení k nim nadiktujte vlastní verzi článku.

CVIČENÍ Popište svůj dnešní den jen pomocí palcových titulků bulvárního tisku.

ZÁMĚR A ČIN

*Proč je umění krásné?
Protože je zbytečné. Proč je život ošklivý?
Protože je plný citů a úmyslů a plánů.*

FERNANDO PESSOA

Kdysi jsem dělal rozhovor s jedním z výtvarných umělců ze skupiny *Žtohoven*, který si říká Roman Týc. Jejich excesy ve veřejném prostoru jsou dobře známé (otazník místo srdce na Hradě, nabourání do ranního vysílání ČT s atomovým výbuchem, hajlující ruce přidané k pomníku 17. listopadu atd.).³ Tyto akce vyžadují dlouhou přípravu v naprostém utajení, syntézu mnoha složek, často více technických než uměleckých, a v konečné fázi se vždy pohybují na hraně zákona, možná spíš za hranou. Když jsem se Romana ptal, jestli berou svou činnost jako umění, nebo prostě jako občanskou angažovanost, řekl mi, že „...umělec je ten, kdo si řekne, že je umělec, že to dělá s uměleckým záměrem. A to my jsme.“⁴ Po hojně diskutované aféře s možným soudním řízením kvůli šíření poplašné zprávy, když se nabourali do ranního vysílání ČT se záběrem výbuchu atomové bomby, vydali *Žtohoven* toto prohlášení:

*„Nejsme žádná teroristická ani politická skupina, účelem není jakkoli společnost strašit či manipulovat, tak jako jsme toho dennodenně svědky ve světě reálném tak mediálním. Ať už to jsou politické zájmy, nebo zájmy trhu, firem, nadnárodních společností, skrytě manipulují, tlačí své produkty a ideje všemi možnými cestami do podvědomí občana. Jemné narušení tohoto systému, apel na čistý rozum člověka, jeho neovlivnitelnost, si myslíme nikdy neškodí ani v demokratické zemi. Proto umělecká skupina *Žtohoven* před několika lety nabourala veřejný prostor hl. města Prahy, zpochybnila prostor*

³ Dostupné z <http://www.ztohoven.com>.

⁴ Celý rozhovor proběhl v rámci televizního pořadu *Hotel Insomnia* na ČT2. Dostupné též na webových stránkách <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10267397899-hotel-insomnia/21054215301/video/>.

reklamy v principu, i prostor konkrétní reklamy jako takové. Dne 17. 6. 2007 napadla mediální prostor, prostor televize. Narušila ho, zpochybnila jeho pravdivost, uvěřitelnost. Upozornila na možnou záměnu mediálního obrazu světa za svět jako takový, reálný. Je vše, co denně vidíme na obrazovkách televizí pravdou, realitou? Je vše, co je nám médií, novinami, televizí, internetem za pravdu předkládáno opravdu pravdou? Tuto myšlenku má náš projekt uvést, připomenout. Věříme, že i svobodný prostor veřejnoprávní televize takovouto akcí, a tedy i své vlastní zpochybnění snese, bude apelem pro budoucnost a připomínkou médiím pravdu dále prezentovat. Díky za svobodná média, svobodný prostor pro společnost.“⁵

To je pregnantně formulovaný záměr převedený v náročný čin, a to ve fyzickém slova smyslu (lezli na střechnu, stříhali kabely atd.). Záměr může být daleko subtilnější, každý umělecký druh má jiné prostředky, kterým vyhovuje jiné provedení akce, záměrně jsem ovšem citoval zrovna tuto skupinu, protože ideálně demonstruje osobní angažovanost, vnitřní nutnost, důvod „proč“ jako hnací motor. Nemám nic, pokud nevím „proč“. I dadaisté to věděli. I když to byl úplně jiný druh „proč“. Můj záměr může být vzdálený touze zpochybnovat společenský systém, mohu mít daleko intimnější důvody, více opřené o mě samotného než o společnost, důvody stojící na potírání zdůvodňování všeho a všude, mé „proč“ může stát mimo kauzální a racionální svět, ale vždy je někde na počátku nutnost. Vnitřní odhodlání pramenící v čin, kdy prostě nelze jinak. Tady jsem a jdu na věc. Jsem přesvědčen, že důvody se při dalším procesu mohou měnit, a hlavně se mění způsob jejich realizace, nicméně pro prvotní skok do uměleckého aktu je nezbytné stát na pevném podkladu záměru a vydat ráznou a rozhodnou porci energie, která vás vymrští od země.

*Rád bych si myslel,
že v šťastnější, zdravější době
bych možná vůbec nebyl umělcem.*

RICHARD FOREMAN

⁵ Dostupné z <http://www.ztohoven.com/omr.html>.

Když se ptal redaktor týdeníku Respekt básníka J. H. Krchovského, proč od devadesátých let nevydal žádnou sbírku, odpověděl: „Čistotu pohnutek k tvorbě věřím málokomu. Tvorba je vždy tak trochu sebeinzerce: Tady jsem, chcete mě? A já ztratil ty důvody nabízet se.“⁶ Říká se, že každý herec musí být exhibicionista a každý umělec tak trochu egoista a ješita. Ano, samozřejmě, chci přece zveřejňovat, chci komunikovat a jde „o mne“, o můj záměr, čerpám ze sebe, cosi vytvářím, protože nevím a chci poznat, protože pochybuji a chci se s tím svěřit, protože nerozumím, neumím řešit, jsem ztracen, konfrontován s neznámým a chci ten pocit sdílet a pokusit se pochopit. Anebo mi všechny tyhle důvody přijdou směšné a potřebuji tu absurdnost vykřičet do světa. Kdykoli si vybavím některou ze svých autorských inscenací, vytane mi na mysli celé tehdejší období, ale nejen zkoušení, spíše to osobní prostředí, které mě tehdy obklopovalo – ty zmatky, tápání, trapasy, směšnosti, absurdity, bolesti, otázky, pochyby, ze kterých se vše rodilo. Ano, jde „o vás“, jedině, podle čeho se nakonec můžete řídit v otázkách satisfakce, úspěchu, smyslu a významu celého snažení, jste vy sám. To ovšem ještě neznamená, že musíte spadnout do pasti exhibicionismu. Upřímnost k sobě samému je klíčová.

Je to stejné, jako při normálním rozhovoru. Je přece velmi dobře rozpoznatelné, zda mi chce dotyčný něco opravdu sdělit, nebo jen touží odhalit něco o sobě. Zda mu jde o komunikaci, nebo o vytváření obrazu o sobě samém. Jde o rozhovor, o sebe-prezentaci či prostě jen demonstraci vlastních názorů?

Vytvořit si názor je hrozně snadná věc. Moc nechápu to neustálé spílání na špatný vzdělávací systém v Čechách, to neustálé stěžování si, že se české děti učí biflovat, místo aby se učily mít názor. Mám pocit, že v Čechách má naopak každý okamžitý názor na všechno. Takový ten prvotní, hospodský názor, který si vytvářím ne proto, abych určitý jev podrobil osobnímu zkoumání, abych si k němu hledal vlastní vztah, nýbrž abych všechny utvrdil o své výlučnosti. Takový ten názor, který vytváří (zkreslený) obraz mé osobnosti, ale s onou hodnocenou skutečností nemá

⁶ NĚMEC, Jan. Pokus o život. *Respekt*, 2010, č. 24, s. 73.

nic společného. Názor jako vztyčenou vlajku klubu, jako vnější atribut. Jenže názor by měl být spíše vstupní branou do diskuse, nástrojem komunikace, čočkou poznávání. Co je to názor? Kde a proč se tvoří? Co na něj má vliv? Nakolik je odvislý od mé osobnosti? Je můj názor výkladní skříní mé osobnosti? A kde se potom utváří osobnost? Mravní vnímání? Jsem přesvědčen, že názor (a do jisté míry i osobnost) je především cesta. Proces. Je utvářen výchovou, prostředím, reakcemi na podněty, kterých jsou tisíce neustále kolem nás. Emoční i racionální, argumenty i dojmy, pravdy i lži, dokumenty i fámy, zkrátka informace všeho druhu. Všechno, co vnímám jinak než bytostně naživo, jsou interpretace. (A i živý, očitý zážitek je interpretací smyslů.) Při tvorbě názoru jsem závislý na interpretacích mých kamarádů, pedagogů, knížek, rozhoduje výběr slov, řazení, intonace, lehoučkový důraz v hlase, letmé gesto... Což nevede k relativitě všech hodnot, nýbrž k upozornění na limity lidského chápání, vnímání, na neuchopitelnost kontextu, na proměnlivou strukturu reality. Jsem si jist, že až si tuto práci přečtu za pět let, bude mi připadat naivní, snad i trapná. Možná že už za pět dní.⁷

Je-li váš prvotní záměr dát o sobě vědět, nebude stát výsledek za nic. Je-li váš prvotní záměr ve zkoumání, hledání, odhalování, přijímání výzev a nebezpečí, v chuti komunikovat a klást otázky (nebo prostě v chuti „si hrát“) a vaše ego je jen nutná podmínka pro uskutečnění, protože váha celé vaší osobnosti teprve ukotvuje plány a snahy v určitý typ sdělení „od lidí pro lidi“, potom bude výsledek měnit vás i druhé.

Anne Bogartová napsala celou knihu o divadelní tvorbě po 11. září 2001. Je přesvědčená, že s každou zlomovou dějinnou událostí se zásadně mění i motivace k umění. Jako by historický zvrat přinesl i nový důvod pro umění.⁸ Největší změnu pro sebe

⁷ Tato kniha je rozšířením disertační práce dokončené v roce 2010. Dva roky už jsou znát.

⁸ Připomeňme nostalgické vzpomínání starších divadelníků na dobu komunismu, kdy publikum dychtivě „četlo“ i sebemenší protirežimní narážku, a na z jejich pohledu „zploštění“ a zbanálnění divadla v době bez společného politického nepřítele.